

УДК 316.26

DOI: 10.30840/2413-7065.4(81).2021.247641

## УКРАЇНСЬКА СОЦІОЛОГІЯ ЧАСІВ ПЕРЕБУДОВИ: РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРОЦЕСІВ ВІДНОВЛЕННЯ

Катерина НАСТОЯЩА

[orcid.org/0000-0002-2338-9448](https://orcid.org/0000-0002-2338-9448)

кандидат соціологічних наук, доцент, завідувачка відділу філософії та геополітики НДІУ

**Анотація.** Стаття присвячена етапам і специфіці становлення української соціології в період перебудови. Зокрема, визначається, що в епоху «перебудови» вітчизняна соціологія складалася з чотирьох умовних сегментів: науково-академічного, науково-вузівського, заводського та партійно-ідеологічного. Кожен з них мав свою структурно-організаційну будову та характеризувався специфічним домінуючим напрямом діяльності: теоретично-академічної соціології, прикладної (у сфері соціального планування, соціології праці, управління), соціології освіти та діяльності ідеологічного характеру. Зазначається, що хоча формально вітчизняна соціологія перетворилась в орієнтовану на соціокультурні проблеми населення країни незалежну, легітимізовану на рівні держави, наукову дисципліну лише із здобуттям країною незалежності у 1991 році, вона успадкувала досвід попередніх поколінь соціологів та спирається на нього, при цьому нерозривно пов'язана з історичними перетвореннями, які відбувалися в ході національного відродження. Факт того, що тривалий час українська соціологія формувалась як частина спільної радянської соціології, є негативним наслідком, що, зокрема, і досі не становить розуміння цієї науки суспільством. Так, брак об'єктивної інформації про реальні можливості соціологічної науки, необізнаність населення про цінність соціологічних знань (у тому числі на прикладі зарубіжного досвіду розвинених країн) призвели до викривленого сприйняття широким загалом самого поняття «соціологія», виникнення поширеного стереотипного уявлення про соціологію як інструмент опитування громадської думки з тих чи інших проблем.

**Ключові слова:** соціологія; перебудова; соціологічні дослідження; виробнича соціологія.

## UKRAINIAN SOCIOLOGY OF PERESTROIKA TIMES: RECONSTRUCTION OF RESTORATION PROCESSES

Kateryna NASTOIASHCHA

Candidate of Sociological Sciences, associate professor,

Head of the Department of Philosophy and Geopolitics of RIUS

**Annotation.** The article is devoted to the stages and specifics of the formation of Ukrainian sociology in the period of perestroika. In particular, it is determined that in the era of “perestroika”, domestic sociology consisted of four conventional segments: scientific-academic, scientific-university, factory, and party-ideological. Each of them had its own structural and organizational construction and was characterized by a specific dominant area of activity: theoretical and academic sociology, applied (in the field of social planning, sociology of labor, management), sociology of education and ideological activities. The article notes that, although formally domestic sociology has become an independent, legitimized at the state level scientific discipline, focused on socio-cultural problems of the population, only after the country gained independence in 1991, it inherited the experience of previous generations of sociologists and relied on it, while being inextricably linked with the historical transformations that

© Настояща К.

*took place in the course of the national revival. The fact that for a long time Ukrainian sociology was formed as a part of the general Soviet sociology has a negative consequence; in particular, there is still no understanding of this science by the society. Thus, the lack of objective information about the real capability of sociological science, public ignorance of the value of sociological knowledge (including the example of foreign experience of developed countries) led to a distorted perception of the general concept of "sociology", the emergence of widespread stereotypes about sociology as public opinion polls on certain issues.*

**Key words:** *sociology; reconstruction; sociological research; industrial sociology.*

Після десятиліть невизнання і заборон лише в середині 1980-х років соціологія в СРСР отримала офіційний статус наукової та навчальної дисципліни і опинилася у достатньо сприятливих умовах для вільного розвитку. Починаючи з 1986 року слово «соціологія» почало фігурувати у наукових працях, а вищі навчальні заклади поволі почали готувати фахівців-соціологів та видавати їм відповідні дипломи. Головним чинником «звільнення» соціологічної науки від заборон і обмежень був політичний, адже перехід офіційного курсу СРСР до «гласності», «плюралізму думок» та інших ліберальних послаблень епохи горбачовської «перебудови» відкрив шлях до вільного розвитку «ідеологічно шкідливих» до цього наук, у тому числі соціології. Саме на цей період припадають передусім стрімке зростання інтересу до соціології та швидка розбудова інфраструктури соціологічної освіти, яка почала використовувати в академічному процесі не лише доволі скромну наукову базу радянської соціології, а й найкращі зарубіжні зразки та досвід. Меншою мірою в цей період відбувалася активізація власне наукових соціологічних досліджень. Враження «вибухового» відродження соціології виникало й через те, що на роки, які передували настанню епохи «перебудови», припадав черговий кризовий період для

цієї науки через різко негативне ставлення партійних ідеологів. Так, з ініціативи ЦК КПРС ще за кілька років перед зміною політичного курсу було прийнято рішення повністю ліквідувати Московський інститут соціології Академії наук СРСР з перетворенням цієї установи в «центр анкетування». Ця доля чекала й на інші подібні наукові установи. Реалізації цього рішення завадила лише часта зміна партійних лідерів (останньою подією стала смерть Генерального секретаря ЦК КПРС К. Черненка, який просто не встиг підписати згадане вище рішення про закриття) [1].

Різка зміна політичного курсу країни, започаткована М. Горбачовим, зумовила й набагато толерантніше ставлення партійних ідеологів до гуманітарних наук. Так, у 1988 році була прийнята Постанова ЦК КПРС «Про підвищення ролі марксистсько-ленінської соціології у вирішенні вузлових проблем радянського суспільства», завдяки якій розпочався активний процес поширення соціологічного знання не лише в науковому суспільствознавстві, а й у системі освіти. Спочатку в Москві (Постановою Держкомпраці СРСР та Президії ВЦРПС було прийняте рішення «Про створення Всесоюзного центру вивчення громадської думки з соціально-економічних питань» під керівництвом академіка Т. Заславської), а згодом й у столицях

національних республік почали створюватись нові соціологічні лабораторії, групи та інші наукові осередки [14].

Горбачовська «перебудова» 80-х років ХХ ст. стала останнім історичним періодом існування СРСР. У цей час партійне керівництво розпочало цілу низку реформ, які очікувано не були достатньо послідовними, ефективними та зрозумілими для радянського суспільства.

Аналізуючи цей історичний період, І. Рибак виділяє його кілька етапів реформування.

Перший етап – 1985–1986 роки ХХ ст. У цей час керівництво країни спробувало досягти технократичного стрибка в економіці, впровадити власний варіант свободи слова, який отримав назву «гласність», та перейшло до відкритого діалогу з Заходом, спрямованого на зниження напруги часів «холодної війни».

Другий етап – 1987–1989 роки ХХ ст. Керівництво країни приступило до більш радикальної економічної реформи, ідеологами якої були М. Рижков та Л. Абалкін, та радикальних змін в адміністративно-політичній сфері.

Третій етап – 1990–1991 роки ХХ ст. У цей час керівництво країни бере курс на перехід до «регульованої» ринкової економіки, приступає до другого етапу політичної реформи. Цей етап завершила спроба узурпації влади прибічниками «ортодоксальної» комуністичної ідеології у серпні 1991 р., що спричинило остаточний розвал СРСР як держави [11, с. 115].

Слід зауважити, що активізація розвитку соціологічної науки в епоху «перебудови» не зовсім збігається в часі з описаними вище етапами історичних змін, особливо на місцях (у національних республіках СРСР) [12]. На думку

вітчизняного дослідника цього періоду становлення української соціології О. Рибцуна, науковці-соціологи, попри зміни у політичному й соціальному кліматі, особливо на першому етапі реформ, особливої активності не виявляли, і лише тоді, коли стало зрозуміло, що реформаторський курс керівництва СРСР стає більш явним, його дії більш послідовними, а зміни дедалі незворотними, соціологи відчували суспільну потребу і користь від своєї діяльності. Саме в цей час радянська соціологія переходить до завершального етапу своєї інституалізації. Відтак, відчувши себе офіційно визнаними науковцями, соціологи істотно розширюють проблематику своїх досліджень, соціологічна освіта починає повноцінно укорінюватись у вищій школі, активізуються видання фахових наукових праць, а сама соціологічна наука втрачає пряму залежність від офіційної філософської думки, передусім – від ідеології історичного матеріалізму [12, с. 8].

Ведучи мову про наукову соціологічну літературу, яка видавалася в часи «перебудови» та переходу до ринкових економічних відносин, слід зазначити відчутний вплив на неї попередніх ідеологічних обмежень, певний суб'єктивізм і світогляд авторів, які в умовах СРСР тривалий час орієнтувалися на радянські суспільно-політичні та ідеологічні стереотипи та усталені норми повсякденного життя, яке регламентувалося комуністичним керівництвом країни. За таких обставин, навіть отримавши свободу у висловлюванні наукової думки чи пропозиції не обмежених ідеологією наукових ідей і концепцій, соціологія як наука, а тим більше як навчальна дисципліна не могла за короткий час осучаснитись до світового рівня. Соціологія,

крім цього, ще не могла стати самодостатньою й з точки зору організаційного та матеріального забезпечення, адже до епохи «перебудови» організація будь-яких дослідницьких груп, установ чи лабораторій, вибір тематики і програм досліджень та їх фінансування були напряму залежними від рішень відповідних керівних державних органів, процесу різноманітних погоджень та прийняття остаточних документів про виділення на такі цілі матеріальних і фінансових ресурсів [13].

На думку О. Рибщуна, значну негативну роль відігравала й недобросовісна конкуренція між науковими установами, подекуди більшу, аніж конкуренція між вченими, що дотримувалися різних поглядів. В умовах дефіциту матеріальних і фінансових ресурсів до керівних партійних і державних органів, від яких залежало виділення коштів на дослідження, від імені наукових установ надсилався цілий потік звернень, клопотань і скарг, основним призначенням яких було усунення від джерел фінансування потенційних та реальних «конкурентів», де нерідко перебільшувалася користь від результатів власних наукових досліджень ініціаторів цих звернень [12, с. 38].

У цьому сенсі слід згадати соціологічні підрозділи, які створювалися при керівних партійних установах різних рівнів. Їхня структура будувалась суворо по вертикалі підпорядкування (від Центрального комітету – до міських комітетів Комуністичної партії). Наприклад, у Києві, в Інституті історії партії при ЦК КПУ, діяв сектор наукового комунізму, а на нижчих рівнях – підрозділи (завичай у статусі громадських інститутів соціологічних чи конкретно-соціологічних досліджень, рідше – соціологічних

лабораторій при міських комітетах партії). Пряма залежність цих підрозділів від партійних органів підтверджується й тим, що на чолі таких громадських інститутів стояли відповідні перші секретарі партійних комітетів. Залежно від рівня опрацьовувалась і тематика роботи таких підрозділів. Так, згаданий нами сектор наукового комунізму займався більш глобальними питаннями, на зразок «впливу науково-технічної революції на формування особистості робітника», а «низові» підрозділи – прикладними та ідеологічними проектами на зразок «ефективності організаційно-партійної та ідеологічної роботи» чи «ефективності партійної пропаганди і засобів ідеологічного впливу». Попри невелику соціально-економічну користь ці підрозділи мали у своєму розпорядженні потужну ресурсно-фінансову базу. Ще одна відмінність цих підрозділів – порівняно вільний вибір тематики досліджень, аж до тих проблем, які були «офіційно забороненими» в СРСР. Попри такі широкі можливості партійні соціологічні підрозділи займалися наукою більш декларативно, аніж реально, з огляду на заідеологізованість тематики досліджень. Ті ж підрозділи подекуди виконували й не властиві для науки функції, такі як експертиза зарубіжних соціологічних наукових публікацій, які перевірялися на «ідеологічну безпечність» перед допуском до перекладу і розповсюдження в СРСР [12, с. 67].

Радянською соціологією в епоху «перебудови» зацікавилися свого часу російські науковці, які на початку 1990-х років провели відповідне дослідження [5, с. 41]. Вчені зробили семантичний аналіз накопиченого матеріалу та побудували за його результатами концептуальну

модель трансформацій структури соціологічного знання радянського періоду. Отже, у соціальному знанні радянського періоду (у дослідженні йдеться про другу половину 80-х років ХХ ст.) сталися такі зміни:

а) трансформація структури змісту марксистсько-ленінської соціальної парадигми, що відобразилося у збільшенні кількості публікацій, які були присвячені сучасним методам соціологічних досліджень (включно із зарубіжним досвідом), та свідчило про пошук шляхів реорганізації існуючої моделі трактування соціального життя;

б) зростання уваги науковців до вирішення конкретних практичних завдань, відповідно й збільшення частки наукових досліджень у сфері психології. Зокрема, така тенденція була більш помітна саме в діяльності українських соціологів;

в) у полі зору соціологів з'явилися проблеми, пов'язані з історичними та політичними змінами в суспільстві. Відтак предметами чи об'єктами досліджень стають держава, політика, громадянин, свобода, мораль, гласність тощо;

г) частка публікацій, присвячених соціологічній проблематиці, в загальній кількості наукових видань стабільно зростала, що свідчило про тенденцію до набуття соціологією самостійного наукового статусу. Водночас майже зникли публікації, присвячені критиці «буржуазної соціології» чи «буржуазній пропаганді», та ті, які були покликані обґрунтовувати наукову вірність офіційної ідеології, що вказувало на поступове звільнення соціології від ідеологічної залежності;

г) традиційні сфери інтересів радянської соціології та об'єкти її досліджень

(студентська молодь, стосунки в сім'ї, вільний час, співвідношення інтересів і потреб населення, динаміка народонаселення, особливості побуту і поведінки різних груп населення тощо) в цей час залишалися незмінними [5, с. 41].

Отже, в епоху «перебудови» соціологія поступово зазнає істотних змін та переходить на новий етап – інституалізації та перетворення в самостійну наукову дисципліну.

Для розуміння стану вітчизняної соціологічної науки на початку 1980-х років доцільно оцінити його з точки зору організаційної структури, звернувшись до такого офіційного статистичного джерела, як перелік соціологічних підрозділів в СРСР [15].

Основною установою академічної соціології в цей період був підрозділ Київського інституту філософії АН УРСР, де функціонували відділи:

- відділ соціологічних досліджень праці (під керівництвом В. Чорноволенка);

- відділ філософських проблем соціальної психології (під керівництвом Л. Сохань);

- відділ проблем комуністичного виховання молоді (під керівництвом Є. Суїменко);

- відділ соціально-етичних проблем управління (під керівництвом К. Грищенко);

- відділ соціологічних досліджень соціально-професійних орієнтацій (під керівництвом В. Осовського) [15].

Крім цього, у Київському інституті філософії АН УРСР працювала група методики соціологічних досліджень і статистичного аналізу соціальної інформації (під керівництвом В. Паніотто), а в Івано-Франківську під егідою Інституту

було створено відділ наукового атеїзму (під керівництвом С. Возняка) [12].

За такої організаційної структури інститути мали можливість проводити широкомасштабні комплексні дослідження різних соціальних процесів і явищ. Проблемами, якими займалися соціологи Київського інституту філософії АН УРСР, були: професійна та кваліфікаційна структура зайнятості населення, соціальна структура і соціальні відносини, динаміка масової свідомості щодо престижності різних професій, трудова орієнтація молоді, соціально-психологічні аспекти та фактори оптимізації систем управління різних рівнів, вплив сформованих у виробничому колективі цінностей і норм поведінки на формування особистості молодих робітників, проблеми соціальної природи, що виникають в різних групах молоді, соціально-психологічний аспект девіантних явищ (наприклад, алкоголізму), механізми ефективного використання соціального резерву в колективних підприємствах в умовах економічного експерименту тощо. Інститутом також велася інтенсивна робота з вдосконалення методик і методологій проведення соціологічних досліджень, соціального прогнозування та статистичного аналізу накопиченої соціальної інформації.

Водночас вже згаданий нами вище Київський інститут економіки АН УРСР, який ще у 70-х роках ХХ ст. доволі тісно був залучений до досліджень із соціальної тематики, зокрема проблем соціально-економічного планування, у 1980-х роках майже припинив дослідження соціологічного спрямування, хоча й зберіг у своїй організаційній структурі сектор демографії та відтворення трудових ресурсів, який очолював В. Стешенко, та

лабораторію професійної орієнтації та професійного відбору під керівництвом І. Назімова. В цей період більшу активність демонстрували регіональні представництва Інституту у Львові, Одесі та Харкові, які, у контексті проблем управління промисловістю та проблем соціального планування, займалися прикладними економіко-соціальними дослідженнями [12].

У деяких інших академічних установах також зберігалися утворені в 70-х роках ХХ ст. прикладні соціологічні підрозділи, проте їхня діяльність здебільшого була спрямована на вузькогалузеві проблеми. Наприклад, Київський інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР мав власну дослідницьку етносоціологічну групу (очолював А. Орлов), що займалась етнографічними і соціальними дослідженнями різних аспектів соціальної структури, громадської думки, побуту, сім'ї, культури, способів життя тощо; Київський інститут суспільних наук АН УРСР (нині – Інститут українознавства НАН України) мав у своїй організаційній структурі відокремлений (м. Львів) відділ проблем формування науково-атеїстичного світобачення під керівництвом Є. Гриньова, а розташований у Донецьку Інститут економіки промисловості АН УРСР – відділ соціально-економічного розвитку під керівництвом В. Фінагіна.

Отже, в епоху «перебудови» у вітчизняній академічній соціології відслідковувались дві основні тенденції: з одного боку – зосередження найбільш активних соціологічних досліджень під егідою Київського інституту філософії НАН УРСР, що реально займався комплексним аналізом соціальних процесів, які відбувалися в Україні, а з другого – поступове

згортання досліджень із соціологічної проблематики в усіх інших академічних установах.

Якщо вітчизняна соціологічна наука переживала якщо не повноцінне відродження, то принаймні розвивалася у 60–70-х роках ХХ ст., то вузівська соціологія (не враховуючи створення нечисленних соціологічних лабораторій при вищих навчальних закладах у 1960-х роках) стала помітною лише наприкінці 70-х – на початку 80-х років, коли держава поступово почала відчувати потребу в підготовці саме фахових соціологів та у вузах соціологією почали цікавитись не тільки групи ентузіастів, а розпочалися справжні наукові дослідження, пов'язані водночас з освітнім процесом. Уже в середині 1980-х років у вищих навчальних закладах, нарешті, з'явилася окрема навчальна дисципліна – соціологія, почав стрімко розширюватися спектр напрямів соціологічної роботи та відповідної спеціалізації у підготовці вузами фахівців. Від того часу й донині у вузах зберігається також динаміка збільшення числа відділень і спеціальностей саме соціологічного напрямку.

Водночас поява соціологічної науки в цей період (питання чого ґрунтовно аналізує в своїй роботі інша вітчизняна дослідниця – О. Поляк) як рівної з іншими гуманітарними дисциплінами стала потужним стимулом для тих учених, хто вбачав перспективність цієї сфери досліджень, можливість творчої самореалізації та виходу з-під «опіки» наукових керівників старшого покоління, погляди яких не відповідали науковим тенденціям сучасності. Якщо перелічене вище було характерне до сфери суто наукових досліджень, то у закладах вищої освіти проблему становила повноцінна

та якісна підготовка фахівців-соціологів, адже навіть тарифно-кваліфікаційні збірники та переліки номенклатури професій тих часів не містили в собі й згадки про такі професії, як соціолог, отже, й фінансування їхньої підготовки у вузах було складним завданням, яке університети намагалися вирішувати «напівлегально». В СРСР, попри реформи «перебудови», до останнього дня його існування панувала цілковита централізація управління, то ж жоден керівник вищого навчального закладу не мав права включати в навчальні програми таку дисципліну, як соціологія, брати на роботу викладачів відповідного профілю та вносити ці посади до штатного розкладу, а тим паче видавати випускникам дипломи з назвою цієї спеціальності без відповідних дозволів державних органів влади, передусім тих, які керували освітою (МінВУЗ СРСР – Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти). В умовах існування системи бюрократичного управління впровадження змін в освітньо-професійну сферу потребувало одночасної зміни й затвердження державою номенклатури професій, що могло тривати роками. Відтак протягом усіх 1980-х років вищі навчальні заклади офіційно соціологів не готували, натомість стараннями їхніх керівників у вузах почали з'являтися такі спеціальності й предмети, як соціальна педагогіка, соціальна робота, прикладна соціологія тощо [8, с. 148].

Зазначене вище ілюструється порівнянням довідників для абітурієнтів вищих навчальних закладів України. Так, довідник у редакції 1992 року ще не містить такої спеціальності, як соціологія [3], а довідники, видані після розпаду СРСР, вже містять перелік майже у

двадцять різних соціологічних спеціальностей [4].

Описуючи стан соціологічної освіти в цей період, дослідниця О. Поляк відзначає, що у вітчизняних закладах вищої освіти другої половини 1980-х років слід окреслити кілька його характерних рис, про які йтиметься нижче.

У цей період географія поширення соціології у вітчизняних вузах охоплювала вже всю територію України. Соціологічні відділення були створені в інститутах і університетах майже усіх обласних центрів і великих міст.

Найбільш різноманітні напрями підготовки фахівців із соціології були представлені у першу чергу в університетах. Окрім цього, саме в університетах, окрім підрозділів і лабораторій, з'явилися й самостійні соціологічні кафедри. Так, кафедра соціології Київського університету, очолювана М. Гончаренком, була найстаршою в Україні (діяла з 1979 року), пізніше була створена кафедра соціології під керівництвом О. Якуби в Харківському університеті. В усіх інших вітчизняних університетах в той час ще залишилися соціологічні групи і лабораторії як основна організаційна форма підрозділу. Наприклад, в Одеському університеті діяли соціологічна група науково-дослідного сектору, очолювана Н. Анциховською, соціологічна лабораторія під керівництвом І. Попова та ін. – усі у складі кафедри природничих факультетів; у Львівському університеті діяла лабораторія конкретно-соціологічних досліджень, очолювана Н. Чернишом; у Донецькому університеті – лабораторія соціально-психологічних досліджень під керівництвом В. Потапова; в Сімферопольському університеті – соціологічна служба кафедри філософії,

якою опікувався А. Шумілін, та соціологічна лабораторія кафедри наукового комунізму, яку очолював Г. Фомін [8].

Соціологічні науки розвивалися також у педагогічних вищих навчальних закладах. Наприклад, у Ворошиловградському педагогічному інституті з 1982 року під керівництвом А. Тимохіна діяла соціологічна науково-дослідна лабораторія «Оріон» та лабораторія соціально-педагогічних досліджень, яку очолював Ю. Гапон; у Запорізькому державному педагогічному інституті – соціологічна лабораторія, якою керував І. Пугач; в Івано-Франківському державному педагогічному інституті – лабораторія соціологічних досліджень, яку очолював М. Голіков; у Полтавському державному педагогічному інституті – соціологічна група при кафедрі філософії (керівник – А. Кавалеров); у Рівненському державному педагогічному інституті – соціологічна служба під керівництвом І. Клименко та ін. [8].

Не відставали від загальної тенденції й технічні вищі навчальні заклади. Зокрема, в Донецькому політехнічному інституті діяла лабораторія соціально-психологічних досліджень; у Вінницькому політехнічному інституті – лабораторія соціологічних досліджень; в Тернопільській філії, підпорядкованій Львівській політехніці, – група конкретно-соціологічних досліджень та ін.

У цей період вузівська соціологічна спеціалізація – соціологія освіти та промислова соціологія. Однак із часом з'явилася й тенденція до розширення тематики дослідницької роботи. Так, вузівські соціологи почали досліджувати соціальні аспекти виховання молоді, проводити опитування громадської думки з тих чи інших проблем,



займатися психологічними й соціальними характеристиками особистості тощо. Урізноманітнюючи тематику досліджень, вузівські соціологи займалися й доволі нетиповими проблемами [8]. Так, в Київському інституті народного господарства на кафедрі загальної теорії статистики група вчених під керівництвом В. Трофімова займалася такою темою, як методологія статистичного вивчення соціальних явищ, а в Київському державному інституті фізкультури лабораторія соціологічних проблем фізкультури та спорту досліджувала під керівництвом С. Гурвіча таку «екзотичну» тему, як засоби та методи комуністичного виховання під час занять спортом.

Отже, з 80-х років ХХ ст. соціологія у вітчизняних вищих навчальних закладах починає активно розвиватися, розширюючи тематику досліджень. Зростає й кількість структурних одиниць не лише в університетах, а й в інших вищих навчальних закладах, що сприяло легітимації соціологічної науки в Україні та її популяризації як у наукових, так і в широких громадських колах. Створення вузівських кафедр соціології свідчило про інтенсифікацію процесу інституалізації соціологічної науки. Крім того, у вузах формувалася база для системної підготовки фахівців-соціологів у майбутньому. Попри позитивний рух у цей період вузівська соціологія ще не була достатньо розвинутою для науково-теоретичної роботи і обмежувалася в основному дослідженнями за стандартними дослідницькими програмами прикладного характеру у сфері промислової соціології чи соціології освіти. Цілком очевидно, що на цьому етапі вищі навчальні заклади відчували й кадрову нестачу високопрофесійних фахівців-соціологів.

Окремо варто зауважити, що позитивним явищем епохи «перебудови» стали також розширення контактів вітчизняних і зарубіжних науковців та масове проникнення в СРСР сучасної наукової літератури (здебільшого англomовної), спочатку призначеної для фахової підготовки різноманітних соціальних працівників, а пізніше й ґрунтовних наукових праць із соціології. Перші такі видання широко поширювалися в університетських колах у вигляді невеличких брошур з перекладами найбільш популярних текстів [16, с.100].

Не можна оминати увагою й так звану «заводську» соціологію, велику увагу якій приділяє в своїй дисертаційній роботі вже згаданий вище дослідник О. Рибщун. Саме цей напрям дослідницької діяльності був представлений у вітчизняній соціології найбільшою кількістю груп, лабораторій та інших підрозділів. Проте зміни торкнулися й «заводської» соціології, зокрема розпочався процес її активного використання на галузевому рівні. На початку 1980-х років при різноманітних галузевих міністерствах УРСР створювались власні соціологічні відділи й підрозділи, покликані задовольняти потребу галузей в тій чи іншій соціологічній інформації. Так, у Міністерстві чорної металургії УРСР була створена група соціологічних досліджень Інституту технічного навчання робітників, у Держтелерадіо УРСР – відділ соціологічних досліджень Головної редакції листів тощо. Те саме стосувалося й галузевих науково-дослідних установ. Наприклад, у Львівському науково-дослідному радіотехнічному інституті діяла група соціологічних досліджень відділу наукової організації праці і управління; в Луганському науково-дослідному інституті

вуглезбагачення – сектор соціологічних досліджень та ін. [12].

Попри згадані вище зміни «заводська» соціологія мала найбільше поширення на промислових підприємствах. У середині 80-х років ХХ ст. практично усі великі та середні вітчизняні промислові підприємства мали власну соціологічну службу. Заводські соціологічні підрозділи діяли, спираючись на досвід і зразки прикладних досліджень попередніх років, і продовжували займатись доволі вузьким переліком проблем локального характеру, зазвичай соціальним плануванням, соціальними аспектами плинності кадрів, професійною орієнтацією молоді, морально-психологічним та соціально-психологічним кліматом у трудових колективах, соціальною активністю працівників, ефективністю ідеологічної роботи (остання тема ставала усе менш актуальною). Такі дослідження не потребували ґрунтовної фахової соціологічної підготовки, тому могли проводитись на будь-якому промисловому підприємстві силами персоналу, який бодай у загальних рисах був знайомий з технікою і методами роботи соціологічної служби. Варто зауважити, що траплялися випадки, коли заводські соціологи займалися дослідженнями, які «не вписувались в стандартний тематичний перелік». Серед таких тем були: стилі управління керівників, аналіз професійно-кваліфікаційної структури кадрів тощо. Саме такий вузькоприкладний характер діяльності, орієнтація на уніфіковану тематику та недостатній професіоналізм заводських соціологів призвели до того, що вже наприкінці 1980-х років промислові підприємства почали ліквідувати свої соціологічні підрозділи, звертаючись, у разі необхідності

проведення досліджень, до наукових установ [12].

Отже, в епоху «перебудови» вітчизняна соціологія складалася з чотирьох умовних сегментів: науково-академічного, науково-вузівського, заводського та партійно-ідеологічного. Кожен з них мав свою структурно-організаційну будову та характеризувався специфічним домінуючим напрямом діяльності: теоретично-академічної соціології, прикладної (у сфері соціального планування, соціології праці, управління), соціології освіти та діяльності ідеологічного характеру.

Слід зазначити, що хоча формально вітчизняна соціологія перетворилась в орієнтовану на соціокультурні проблеми населення країни незалежну, легітимізовану на рівні держави, наукову дисципліну лише із здобуттям країною незалежності у 1991 році, вона успадкувала досвід попередніх поколінь соціологів та спирається на нього, при цьому нерозривно пов'язана з історичними перетвореннями, що відбувалися в ході національного відродження. Не слід також забувати, що тривалий час вітчизняна соціологія формувалась як частина спільної радянської соціології, тому радянська соціологічна традиція досі впливає на особливості розвитку вітчизняної соціології. В цьому сенсі вагомим спадковим «радянським» фактором, що зумовлює й нині особливості розвитку вітчизняної соціології, є сприйняття цієї науки суспільством. Брак об'єктивної інформації про реальні можливості соціологічної науки, необізнаність населення про цінність соціологічних знань (у тому числі на прикладі зарубіжного досвіду розвинених країн) призвели до викривленого сприйняття широким загалом самого поняття «соціологія», виникнення

поширеного стереотипного уявлення про соціологію лише як про інструмент опитування громадської думки з тих чи інших проблем [17].

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Грушин Б. А. Горький вкус невосребованности. *Российская социология шестидесятих годов в воспоминаниях и документах*. Санкт-Петербург: Русский христ. гум. ин-тут, 1999. С. 205–228.

2. ДАІФ. Оп. 1. Спр. 593. Постановления Секции общественных наук АН УССР. 17 янв. – 26 нояб. 1966. С. 2.

3. Довідник для вступників до вищих навчальних закладів України на 1992 рік. Київ: Вид-во «Преса України», 1992. 112 с.

4. Довідник для вступників до вищих навчальних закладів України на 2006 рік / упоряд.: Департ. вищ. осв. та Департ. заг. серед. осв. МОН України. Київ: Абрис, 2006. 512 с.

5. Кабыща А. В., Тульчинский М. Р. Наукометрический анализ структуры социологического знания (по базам данных ИНИОН). *Социс*. 1993. № 4. С. 38–45.

6. Кондратик Л. Й. Історія соціології України в іменах / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки; Ін-т соціальних наук. Луцьк: Вид-во ВДУ, 1996. С. 25–31.

7. Осипов Г. В. Социология и социализм. Москва: Наука, 1990. 342 с.

8. Поляк О. В. Розвиток соціологічної освіти в Україні: організаційно-дидактичні характеристики: дис... канд. наук: 13.00.01. 2008. 243 с.

9. Піча В. М. Соціологія: загальний курс. *Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України*. Київ: Каравела, 2000. 248 с.

10. Поліщук В. А. Соціальна освіта в Україні: проблеми становлення і розвитку. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 6. С. 1–5.

11. Рибак І. В. Історія радянського суспільства: навчальний посібник. У 2-х ч. Ч. 2. Випробування, криза та загибель

(1941–1991 рр.). Кам'янець-Подільський: АБЕТКА, 1998. С. 113–128.

12. Рибшун О. В. Українська соціологія: традиції, особливості, орієнтири розвитку (60-ті рр. ХХ – поч. ХХІ ст.): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук: 22.00.01 – історія та теорія соціології. Київ, 2008. 389 с.

13. Соколова Г. Н. Возрождение социологии в 60-е годы. *История социологии: учеб. пособие* / под общ. ред. А. Н. Елсукова и др. Минск: Высшая школа, 1997. С. 351; Чагин Б. А. Очерк истории социологической мысли в СССР (1917–1969) / АН СССР; Институт философии; Ленинградский сектор. Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1971. С. 194–196.

14. Соціологія на Україні / під ред. Л. Сохань. Київ, 1968.

15. Социологические центры СССР (1976 г.) / отв. ред. В. Ю. Панков и М. Р. Тульчинский. Москва, 1976. 209 с.; Социологические центры СССР (1985 г.) / АН СССР. ИСИ. ССА / отв. ред. М. Р. Тульчинский. Москва, 1985. 218 с.

16. Тульчинский М. Р. Наукометрический анализ «развития социологии» в начале 90-х годов (по библиографической базе ИНИОН). *Социс*. 1994. № 6. С. 96–107.

17. Українське суспільство. 1992–2002. Соціологічний моніторинг / за ред. Н. Паніної. Київ: ІС НАНУ, 2003. С. 162.

#### REFERENCES

1. GRUSHIN, B. (1999). A Bitter Taste of the Unclaimed. *Russian Sociology of the Sixties in Memoirs and Documents*. St. Petersburg: Russian Christian Humanitarian Institute, pp. 205–228. [in Rus.]

2. SAIF. *Resolutions of the Section of Social Sciences of the USSR Academy of Sciences*. (Jan. 17–Nov. 26, 1966), p. 2. [in Ukr.]

3. *Handbook for Entrants to Higher Educational Institutions of Ukraine for 1992*. (1992). Kyiv: Presa Ukrainy, 112 p. [in Ukr.]

4. Department of Higher Education and Department of General Secondary Education

of MES of Ukraine, comps., (2006). *Handbook for Entrants to Higher Educational Institutions of Ukraine for 2006*. Kyiv: Abrys, 512 p. [in Ukr.]

5. KABYSHCHA, A., TULCHINSKIY, M. (1993). *Scientometric Analysis of the Structure of Sociological Knowledge (according to ISSS databases)*. *Sotsis*, (4), pp. 38–45. [in Rus.]

6. KONDRATYK, L. (1996). *History of Sociology of Ukraine in Names*. *Lesya Ukrainka Volyn State University; Institute of Social Sciences*. Lutsk: VSU Press, pp. 25–31. [in Ukr.]

7. OSIPOV, G. (1990). *Sociology and Socialism*. Moscow: Nauka, 342 p. [in Rus.]

8. POLIAK, O. (2008). *Development of Sociological Education in Ukraine: Organizational and Didactic Characteristics* [Thesis for Candidate of Sciences degree. Specialty 13.00.01], 243 p. [in Ukr.]

9. PICHA, V. (2000). *Sociology: General Course*. A Textbook for Students of Higher Educational Institutions of Ukraine. Kyiv: Karavela, 248 p. [in Ukr.]

10. POLISHCHUK, V. (2003). *Social Education in Ukraine: Problems of Formation and Development*. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota (Practical Psychology and Social Work)*, (6), pp. 1–5. [in Ukr.]

11. RYBAK, I. (1998). *Trials, Crisis, and Death (1941–1991)*, part 2 of *History of the Soviet Society: A Textbook*. In 2 parts. Kamianets-Podilsky: ABETKA, pp. 113–128. [in Ukr.]

12. RYBSHCHUN, O. (2008). *Ukrainian Sociology: Traditions, Features, Landmarks of Development (1960s – Early 21<sup>st</sup> Century)* [Thesis for Candidate of Sciences degree in Sociology. Specialty 22.00.01 – History and Theory of Sociology]. Kyiv, 389 p. [in Ukr.]

13. SOKOLOVA, G. (1997). *Revival of Sociology in the 60s*. In: A. YELSUKOVA, ed., et al. *History of Sociology: A Textbook*. Minsk: Vysshaya shkola, p. 351; CHAGIN, B. (1971). *An Essay on the History of Sociological Thought in the USSR (1917–1969)*. *USSR Academy of Sciences; Institute of Philosophy; Leningrad Sector*. Leningrad: Nauka. Leningrad branch, pp. 194–196. [in Rus.]

14. SOHAN, L., ed., (1968). *Sociology in Ukraine*. Kyiv. [in Ukr.]

15. PANKOV, V., TULCHINSKIY, M., eds., (1976). *Sociological Centers of the USSR*. Moscow, 209 p.; TULCHINSKIY, M., ed., (1985). *Sociological Centers of the USSR*. *USSR Academy of Sciences. ISI. SSA*. Moscow, 218 p. [in Rus.]

16. TULCHINSKIY, M. (1994). *Scientometric Analysis of the “Development of Sociology” in the Early 90s (according to the bibliographic database of ISSS)*. *Sotsis*, (6), pp. 96–107. [in Rus.]

17. PANINA, N. (2003). *Ukrainian Society. 1992–2002. Sociological Monitoring*. Kyiv: IS NASU, p. 162. [in Ukr.]